

AZ IGAZSÁG, A POLITIKA ÉS A TUDOMÁNY

Több mint fél évszázaddal a második világháború után, 2001. január 22-én alakult meg Újvidéken a Tartományi Képviselőház különbizottsága (népszerű nevén Ankétbizottság – Anketni odbor za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine u Vojvodini), amelyről a 2000 októberében megválasztott és megalakult parlament a december 21-i ülésén hozott határozatot. A bizottság alapfeladata és célja az volt, hogy összeállítsa az 1941 és 1945 között ártatlanul meghurcolt, megkínzott és kivégzett vajdasági polgárok névsorát, és megállapítsa az atrocitások elkövetőinek kilétét. Emellett a feladatok közé tartozott még, hogy az említett időszakban lezajlott eseményekről, valamint műemlékrombolásokról stb. – adatokkal alátámasztva – feltárja az igazságot.

A feladatok meghatározásakor az indoklás az volt, hogy a második világháború idején a mai Vajdaság területén lezajlott események igazságos feltárására azért van szükség, hogy ezekkel az eseményekkel ne lehessen többé „visszaélni napi politikai okokból”.¹ A bizottság alakuló ülésén az is elhangzott, hogy a bizottság munkájának egyik alapelve ez lesz: „nincs kollektív bűnösség, csak egyéni”, tehát egész nemzeti közösségeket vagy népeket, illetve vallási vagy más közösségeket nem lehet vádolni a történelemért, hanem csak egyéneket.

A bizottság valamennyi (13) tagja a Tartományi Képviselőház tagjainak sorából került ki. A következő pártoknak voltak a testületben képviselői: a Szerbiai Kereszténydemokrata Pártnak (DHSS), az Új Demokrációnak (ND), a Szociáldemokrációnak (SD), a Vajdasági Reformpártnak (RDSV), a Demokrata Pártnak (DS), a Vajdasági Magyar Demokrata Pártnak (VMDP), a Szerbiai Demokrata Pártnak (DSS), a Vajdasági Szociáldemokrata Ligának (LSV) és a Vajdasági Magyar Szövetségnek (VMSZ). A bizottság elnökévé a képviselőház dr. Dragoljub Živković egyetemi tanárt nevezte ki.

Az Igazságfeltáró Bizottság már az alakuló ülésén meghatározta azokat az elveket, amelyek alapján dolgozni fog. Ezek a következők voltak:

– nincs kollektív bűnösség nemzeti és egyéb hovatartozás alapján az 1941 és 1945 között lezajlott eseményekben

– minden elkövetett bűn egyéni, sem az áldozat, sem a tettes nem egy egész nemzetet képvisel

– az 1941 és 1945 között elkövetett bűnök főleg ideológiai (náci, kommunista stb.) indíttatásúak és jellegűek voltak, s ebben az időben a nemzeti és vallási meggyőződés is sok esetben áldozatává vált az ideológiáknak

– a kutatás feladata megállapítani a tettesek és az áldozatok kilétét, nevét

– a kutatás és az adatok feldolgozása folyamán minden felmerülő kérdést a tények és nem az érzelmek alapján kell kikutatni és megvilágítani

– az Igazságfeltáró Bizottság nevében az elkövetkezőkben a nyilvánosság előtt az elnök, az alelnök vagy a bizottság valamely felhatalmazott tagja nyilatkozhat a munka befejezéséig.²

A munka első éve többnyire a kutatások megszervezésével és annak az intézménynek a keresésével telt el, amely majd e feladatot el is tudja látni. Az első választás természetesen az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Történelem Tanszékére esett, de már kezdetben felmerült a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia is mint a projektum esetleges kivitelezője. A Történelem Tanszék elfogadta a felkérést, és megkezdődtek a tárgyalások. A Történelem Tanszéknek – mint ahogyan a beadványa is tanúsítja – a kutatómunka során az lett volna a legfontosabb, hogy az „tudományos jellegű”, a végtermék pedig a kutatásokat és az eredményeket összefoglaló monográfia legyen.³ A Bizottság elvben elfogadta, hogy a munkát a tanszék vegye át, de miután megérkezett a konkrét pénzügyi keretterv, a következő ülésen egyes tagok azt már nyíltan ellenezték, mondván, hogy olcsóbban is el lehet végezni a kutatásokat, sőt egyes tagok ezek után még a tanszék kompetenciáját és munkatársainak ideológiai hovatartozását is boncolgatni kezdték⁴, megfelekedve arról, hogy tudományos intézményről van szó. Ezek után a Történelem Tanszék visszavonult, a bizottság pedig a munka leendő kivitelezője nélkül maradt.

A bizottság ilyenfajta döntése voltaképpen nagy kárt okozott a további munka menetében, hiszen késleltette a kutatások megindítását. Hónapok teltek el meddő ülésezésekkel, mire valami elmozdult a holtpontról. Időközben, 2001 májusában a sajtóban pályázat is jelent meg abban a reményben, hogy talán jelentkezik valamilyen intézmény vagy kutatócsoport, amely fel tudná vállalni a munkát.⁵ Mivel sem szűkebb, sem bővebb pátriánk nemigen bővelkedik kompetens, a munka felvállalására felkészült és azt elvégezni hajlandó intézményben, illetve kutatócsoportban, végül is nem volt jelentkező a pályázatra. A bizottság ezért az elnök, dr. Dragoljub Živković javaslatára úgy döntött, hogy saját maga fogja felvállalni (külső munkatársak, adatgyűjtők stb. alkalmazásával) a kutatásokat. Ez újabb hiba volt, mert a bizottság tagjainak nagy többsége nem volt szakember, viszont legalább megindult az adatgyűjtés. Az elnök ez alkalomból így fogalmazott: „Sejtve a probléma bonyolultságát, kényességét és jelentőségét a többnemzetiségű Vajdaság valamennyi polgára szempontjából (a bizottság – a szerző megj.) nem csupán a felkutatottak és közzétettek mechanikus összegezését óhajtotta, ezért a tényfeltáró bizottság lassan kutatóközponttá vedlett át. A II. világháború idején a Vajdaság területén történt borzalmakra vonatkozó igazság feltárásához ugyanis tudományos

módszereken és hiteles forrásokon alapuló kutatási projektumot kellett kidolgozni. A projektumnak fel kellett ölelnie mindazokat az alapvető tartalmakat, amelyek a kutatást a tudományos kutatás szintjére emelik, mert más módon nem lehet eljutni az igazságig, a projektum legfőbb értékéig.”⁶

Az első kutatási év folyamán a bizottság három történésztagja és elnöke kutatásokat és megbeszéléseket folytatott budapesti (*Hadtörténeti Levéltár, Magyar Országos Levéltár*), zágrábi (*Állami Levéltár*), belgrádi (*Állami Levéltár, Muzej jevrejskih žrtava, Muzej genocida, Vojnoistorijski arhiv, Muzej istorije Jugoslavije*), továbbá vajdasági levéltárakban és múzeumokban (Újvidék, Zombor, Szabadka, Nagybecskerek, Kikinda, Ruma, Sremska Mitrovica, Versce és Fehértemplom).⁷ 2001-ben elkészült két űrlap is, amelyek alapján megindulhatott az adatgyűjtés.⁸ A kezdeti becslések szerint az áldozatok száma kb. 100–140 ezer volt. Ez azt eredményezte, hogy folyamatosan bővült az adatbiztosok száma a terepen. Az űrlapokat az adatgyűjtők elsősorban a még élő tanúk vallomásai, valamint a levéltári és múzeumi anyagban fellelhető adatok alapján töltötték ki. A begyűjtött űrlapok az időközben a Vajdasági Múzeumban létrehozott dokumentációs központba kerültek.

2002 vége felé a bizottsági üléseken felmerült az a kérdés is, hogy mit kell kezdeni a begyűjtött adatokkal, és hogyan kell feldolgozni, publikálni az összegyűlt anyagot. A rákövetkező évben az ülések fő témája e kérdés volt, de szó esett a Vajdaságból kitelepített németekkel való együttműködésről is. 2003-ban a bizottság tagjai ellátogattak Ulmba és Münchenbe.⁹ Továbbá 2003 őszén több fontos döntés született a munka további menetét illetően. Ezek közé tartoznak a következők: az adatgyűjtés 2003 decemberével lezárult (ez azonban elhúzódott szinte a bizottság munkájának végéig); a begyűjtött adatokat és anyagot rendszerezve, 2004 elején eljuttatták az időközben történészekből, demográfusokból és egyéb szakemberekből létesült, a begyűjtött anyagot elemző csoport tagjainak (a tanulmányok kéziratleadásának határidejét a bizottság eredetileg 2004. április 30-án szabtta meg, de az adatgyűjtés elhúzódása miatt ez is eltolódott 2004. augusztus 10-ére).¹⁰ A munka ilyenfajta befejezése után került volna sor 2004 közepén a bizottság és a Tartományi Képviselőház által rendezendő tudományos konferenciára és az Igazságtartó Bizottság négyéves munkájáról szóló jelentés elfogadására a Képviselőházban. A bizottság négyéves munkája során összesen 26 ülést tartott. A munkájáról szóló jelentést 2004. augusztus 13-án a Tartományi Képviselőház 33. ülésének második részében terjesztette be elfogadásra.¹¹ A jelentésben kiemelt helyet kapott az a megállapítás, hogy a bizottság sok szempontból – tekintettel arra, hogy 1941 és 1945 közötti eseményekről van szó – úttörő munkát végzett, mivel ez ideig a tudomány vagy csak kevéssé, a legtöbb esetben pedig egyoldalúan dolgozta fel a Vajdaság területén lezajlott háborús eseményeket, nem beszélve arról, hogy napjainkig még nem állították össze az össz ártatlan polgári áldozat objektív lajstromát, tekintet nélkül a nemzeti, vallási, ideológiai és egyéb hovatartozásra. A bizottság jóvoltából ez most nagyjából elkészült.¹² A kutatások folyamán mintegy 130 000 űrlapot töltöttek ki az adatgyűjtők. Az ellenőrzés után kb. 90 000 adat pontosnak bizonyult, s a jelenlegi

állás szerint ennyire tehető a Vajdaság háborús embervesztesége. Ezek az áldozatok nemcsak az 1941 és 1945 közötti korszak áldozatai, hanem az 1941 és 1948 közötti korszaké is, mert ha 1945-ben a II. világháború vidékünkön be is fejeződött, a háború végén létrehozott lágerrek, munkatáborok egészen 1948-ig fennálltak, s azokban itteni németek és magyarok sínylődtek és haltak meg. Kutatnivaló azonban még mindig maradt, s a munka folytatását jelentésében az Igazságfeltáró Bizottság is javasolta. A Tartományi Képviselőház augusztus 13-i ülésén egyhangúlag elfogadta a bizottság jelentését (ami után remény mutatkozik a tudományos kutatómunka folytatására). A jelentés elfogadásával a bizottság megszűnt létezni, s a jövőben a kutatómunka már egy tudományos intézmény, az újjáélesztett Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia projektumának keretében folyik majd.

Az Igazságfeltáró Bizottság munkájának napjainkig gyakorlati politikai eredményei is voltak és vannak, még ha egyelőre csak nyilatkozatok és határozatok formájában is. A Vajdasági Képviselőház 2003. február 28-án tartott ülésén határozatban mondta ki, hogy „nincs kollektív bűnösség, a háborúban elkövetett bűnök egyéniek”.¹³ E határozat igazi értelmét azonban csak akkor tudná elérni, ha ezt a jelenlegi Államszövetség (Szerbia és Montenegró) parlamentje is törvénybe iktatná, sőt vele együtt ezt tenné a volt Jugoszlávia utódállamainak a parlamentje is, hiszen a kollektív bűnösségről szóló törvény – amelyet a II. világháború után fogadott el az új szocialista Jugoszlávia képviselőháza – az AVNOJ-i (Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács – JNAFT) határozatokban gyökerezik, s annak meghozatalában a mai utódállamok akkori képviselői is kivették a részüket. A Tartományi Képviselőház 2003-ban még két olyan döntést hozott, amelyek kötődtek az Igazságfeltáró Bizottság munkájához. A parlament 2003. május 15-i ülésén határozat született arról, hogy a Képviselőház javaslattal fordul Szerbia kormányához, hogy a privatizáció során ne kerüljenek eladásra azok az ingatlanok, amelyeket a kollektív bűnösségről szóló törvény értelmében vettek el korábbi tulajdonosaiktól 1944–1945-ben.¹⁴ A Képviselőház 2003. október 23-i ülésén nagy szavazattöbbséggel fogadta el a vagyon-visszaszármaztatásról szóló törvényjavaslatot¹⁵, s Szerbia Képviselőházának továbbította megerősítés végett.

2004. szeptember 13-án és 14-én került sor az Igazságfeltáró Bizottság által korábban meghirdetett tudományos tanácskozás megtartására a Vajdasági Képviselőházban. A tanácskozáson szegedi, újvidéki, belgrádi, Sremska Mitrovica-i és németországi szakemberek vettek részt. A tanácskozás résztvevőit Aleksandar Kravić, a Képviselőház alelnöke, majd Tonči Stančić, Horvátország Szerbia és Montenegró-i nagykövete, Julijan Tamaš, a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia elnöke, valamint Hans Supric, a Duna menti németek németországi képviselője köszöntötte. Valamennyien úgy értékelték, hogy az ún. Anktébizottság, amelynek a feladata a II. világháború alatti események kivizsgálása volt, megnyitotta az utat Európa felé. A bizottság egyben jó úton járt, és közösségünk érettségéről tettek tanúságot olyan időkben, amikor a visszahúzó erők jelentősen hozzájárulnak ahhoz, hogy ne derüljön

ki az igazság. Üzenetük a Képviselőház szószékéről egyhangú volt: „Itt az ideje, hogy az igaz szó eljusson az emberekhez, a Vajdaság polgáraihoz.”

Az Igazságtudós Bizottság elnöke, dr. Dragoljub Živković egyetemi tanár köszöntőjében elmondta mindazt, amivel a bizottság a négy év alatt foglalkozott. Szerinte elmúlt már az az idő, amikor az áldozatok csak árulók voltak, s ha ez az oka a nemzetek, a vallások, és a generációk közötti ellentéteknek, akkor Szerbia polgárainak mindenekfelett szüksége van az igazságra. Köztudomású, hogy Vajdaság felett 1944-ig ki uralkodott, de utána is, s a bűntény jellege mindkét esetben ugyanaz volt.

A tudományos tanácskozáson a két nap alatt összesen 13 előadás, beszámoló hangzott el. Ezeket tematikailag több csoportba oszthatjuk. Az egyiket azok a beszámolók (összesen öt) alkották, amelyek különböző szempontokból az egész Vajdasággal foglalkoztak. A következő csoportba tartoztak azok a beszámolók, amelyek a Szerémséggel foglalkoztak (három ilyen volt), Bánátról kettő volt, a bácskai eseményekről pedig három. Az előadásokat számos hozzászólás követte. A beszámolók egyelőre csak az Igazságtudós Bizottság által belső használatra elkészített CD-n olvashatóak, amely mintegy 500 oldal szöveget tartalmaz.

Az első átfogó elemzést dr. Željko Bijeljac, a belgrádi Jovan Cvijić Földrajzi Intézet újvidéki kutatóközpontjának a munkatársa készítette el a II. világháború előtti és utáni vajdasági demográfiai mozgásokról.¹⁶ A tanulmány a Vajdaság nemi, életkor szerinti, vallási és nemzetiségi keresztmetszetét adja az 1921 és 1953 közötti időszakban. A szerző alapforrásai az 1921., 1931., 1948. és 1953. évi jugoszláv népszámlálások adatai voltak. Tanulmányában megállapította, hogy a Vajdaság területe (amely időközben változott, hiszen egy időben hozzátartozott Baranya és Nyugat-Szerémség is), jóllehet jelentős gazdasági forrásai voltak, és a történelem folyamán több spontán és tervezett betelepítést, migrációt élt át, mégis szinte napjainkig megtartotta multietnikus jellegét. Sajnos, munkájában dr. Bijeljac – noha a két világháború közötti és a II. világháború utáni korszakot vizsgálta – elmulasztotta a népszámlálási adatokat összehasonlítani az 1918 előttiekkel, hiszen minden népszámlálás bizonyos tendenciákat érvényesít, s csak a gondos összehasonlítás vezethet elfogadható eredményhez. A szerző részletesen leírja a XX. század húszas és negyvenes éveiben zajló betelepítéseket, de sehol sem mondja ki azt, hogy ezek a betelepítések lényegesen megváltoztatták e terület etnikai térképét. Inkább azt hangsúlyozza, főleg az 1945 utáni betelepítések esetében, hogy ezekre szükség volt, mert pótolni kellett a Vajdaság háború alatti emberveszteségeit, s csak szegyenlősen említi, hogy a betelepítéseknek nemzeti jellegük is volt. Inkább a szociális és a gazdasági szempontokra helyezi a hangsúlyt. Az éppen tudományos megállapítása, hogy a Bácskában 1941-ben végzett magyar népszámlálás adatai elferdítettek és pontatlanok, hiszen az előző két jugoszláv összeírás sem volt objektív, csak ezt éppen elfelejtette megemlíteni. Ebből kifolyólag a végkövetkeztetései is sántítanak, mert tanulmányában azt állítja, hogy a Vajdaság háború alatti népességsökkenéséhez legnagyobb mértékben a magyar megszállók által elkövetett háborús bűnök és a németek kitelepítése

járult hozzá. Éppen csak a magyar lakosság számarányának csökkenésével nem foglalkozik közvetlenül, miközben azt is kimondja, hogy a nemzetiségek arányának csökkenése a Vajdaságban a természetes szaporulat csökkenésével, a egyes házasságokkal, az újabb nemzetiségi csoportosulások kialakulásával magyarázható. Az ilyenfajta szemlélet már a múlté, s ma már sokkal figyelme-
sebben, reálisabban, dokumentáltabban kellene hozzáállni az efféle elemzésekhez, a korábbi ideológiai szemléletektől mentesen. Erre, sajnos, úgy tűnik, még várunk kell.

Dr. Ranko Končar egyetemi tanár, a Vajdasági Múzeum igazgatója előadásában (amely nem szerepel az említett CD-n) a vajdasági megszállási övezetéről és a népfelszabadító hadsereg által létrehozott néphatalomról értekezett.¹⁷ Mint mondta, az Igazságfeltáró Bizottság munkája során arra törekedett, hogy a bűntettet, azaz a bűnösséget univerzálisan mutassa be, eltérve a korábbi egyoldalú megállapításoktól. Beszélt a náci Németország által vezetett, Jugoszlávia elleni háborús doktrínáról, amelynek lényege a népek közötti összecsapások szítása volt. Szerinte minden megszálló rendszer, amely a mai Vajdaság területén létezett, nacionalista volt, mert mind a három megszállási övezetet az anyaállamokba inkorporálták, vagy azoknak a közvetlen hatáskörébe vonták. Ezzel egy időre eltűnt a jugoszláv jogi rendszer e területéről. Kitért arra is, hogy az 1944-ben bevezetett katonai közigazgatás sokak szerint felesleges volt. Szerinte ez szükségszerű volt, miközben elutasította a kollektív bűnösség téziséét. Dr. Končar szerint a mai Vajdaság területén a II. világháború alatt léteztek a megszállókkal együttműködő erők, a passzivitást választó erők és az ellenállást szorgalmazó erők. A háború végén a megszállókkal együttműködők elleni eljárást a szövetségesek hagyták jóvá a Népfelszabadító Hadseregnek. Mint etnikumot csak a németeket érte kollektív megtorlás, habár voltak hasonló tervek a magyarok elleni kollektív megtorlásra is. A magyarok esetében azt állította, hogy aligha került volna sor 1944-re, ha nem lett volna az 1942-es razzia. Végső következtetése az, hogy a történetírás ez ideig sem titkolt semmit a XX. századról, amely a szélsőségek százada volt.

A következő előadó Jovan Mirković, a belgrádi Genocídium Múzeum munkatársa volt, aki az 1941 és 1945 között, de a továbbiakban (egészen 1948-ig) is létezett légerekben sínylődő és elhalálozott áldozatokról beszélt.¹⁸ A szerző számításokat is végzett arról, mennyi lehetett a Vajdaság lakossága 1941-ben, ám nem használta az 1941-es magyar összeírást. Számításait a jugoszláv összeírásokra és az azoknak az összehasonlítását végző más jugoszláv demográfusok adataira alapozza. Mirković fő forrása a háborús bűnökről és háborús bűnösökről készült 1964. évi összeírás volt, amelyről azonban megjegyzi, hogy nagymértékben pontatlan és hiányos, mert csak az ún. fasiszta terror áldozatait írta össze (azokat is hiányosan). Ennek ellenére munkájában leszögezi: a Vajdaságban a II. világháború alatt kb. 70 000 áldozat volt, amelyek közé beszámította az 1944 és 1948 közötti áldozatokat is. Szerinte ez a kérdéskör főleg a háború végi események és a háború utáni időszakban létrehozott táborok, elsősorban a németek, majd a magyarok részéről még kutatandók, mivel a jugoszláv történetírás erre még nem adott választ. Még ha szégyenlősen is,

Mirković már külön fejezetben foglalkozik a németek és a magyarok ellen elkövetett 1944 és 1948 közötti atrocitásokkal, habár itt óvatosságra int, és túlzottnak tartja az áldozatoknak a magyar és a német szakirodalomban és publicisztikában emlegetett számát. Pl. a magyar áldozatokét néhány ezerre teszi (nem igazán világos, milyen forrásokra alapozza állítását), de ide sorolta a népfelszabadító háborúban elesett magyar harcosokat is. Mindenesetre Jovan Mirković, még ha állításai vitathatóak is, a problémához való újszerű hozzáállásról tesz tanúbizonyosságot, példáját a szerb történészeknek, demográfusoknak követniük kellene.

Dragan Cvetković, szintén a belgrádi Genocídium Múzeum munkatársa, a Vajdaság valódi háborús veszteségeiről számolt be, és erről írt egy hosszabb tanulmányt.¹⁹ Cvetković abban hibázik, hogy munkáját kizárólag az 1964. évi összeírásra alapozza. Ennek megfelelően ő is, mint kollégája, a vajdasági embervesztést 70 000 körül állapítja meg (70 000 és 73 000 között). Becsületére váljék, hogy habár a jugoszláv kormány által 1964-ben lebonyolított, háborús bűnökről szóló összeírásra támaszkodik, tanulmányában elmondja azt is, hogy az mennyire felületes, szakszerűtlen és pontatlan. Tudni kell ugyanis, hogy az az összeírás azért készült, mert a XX. század 60-as éveinek elején felmerült az akkori Nyugat-Németország által Jugoszláviának fizetendő háborús kártérítés kérdése, ezért szeretett volna a jugoszláv kormány minél több veszteséget kimutatni. Ez azonban a szakavatatlan szervezésen és adatgyűjtőkön elbukott, mert a Jugoszláviában és világszerte hangoztatott 1 700 000-es embervesztés helyett csaknem 600 000 áldozat adatait tudták azonosítani. Emiatt a jugoszláv kormány elállt ennek az összeírásnak a megjelentetésétől, mert ennek alapján nem lehetett volna a németektől akkora kártérítést követelni. Így „bunkerbe” került az összeírás, s csak 1992-ben került nyilvánosság elé. Napjainkban folyik a revíziója, s most eszerint jelenleg a jugoszláviai II. világháborús áldozatok száma 647 733. Míg 1964-ben csak az egyik oldal áldozatait írták össze, s szigorúan tartották az 1945-ös évhatárt, hogy ne derüljön ki: az új jugoszláv hatalom lelkén is száradnak áldozatok, addig a mostani revízió felöleli az összes áldozatot, túllépve az 1945-ös évhatáron. A baj csak abban van, hogy a háborútól és az 1964. évi összeírástól is már sok idő elmúlt, s nem a rossz összeírás javításával és felújításával kellene annyit törödni, hanem az áldozatok számát a még meglevő források és egyéb anyag alapján más módszerekkel kellene megállapítani. Ezért tévedett Dragan Cvetković, amikor fenntartásai ellenére is az 1964. évi összeírás adataira támaszkodva akarta megállapítani az áldozatok számát, ez esetben a Vajdaságra vonatkozóan.

Dr. Milan Koljanin, a belgrádi Modern Kori Történettudományi Intézet munkatársa az 1941 és 1945 közötti vajdasági zsidó áldozatokról értekezett.²⁰ A szerző történész, és ez meghatározta a témához való hozzáállását is. A vajdasági zsidók szenvedéseit a levéltári források és a megjelentetett dokumentumok alapján mutatta be, miközben munkájában egészében is szólt a szakirodalomból már szinte teljesen ismert náci tervről, a zsidókérdés végső megoldásáról. Habár elítélően ír a megszállókról és azok viszonyulásáról az itteni zsidósághoz, azt – mint egyes más kollégái is – elismeri, hogy a három meg-

szállt vajdasági övezetben különbség volt a zsidókhoz való viszonyulásban, noha többször is kiemeli, hogy a németek (főleg a bánáságiak) évekig készültek a II. világháború előtt a zsidók kiirtására e tájakról, mint ahogyan Magyarországon és az itteni magyarság is követte a német példát.

A következő csoportba a Szerémséggel foglalkozó tanulmányok tartoznak. A konferencián három ilyen beszámoló hangzott el, és a CD-re is rákerült mind a három. Dr. Dušan Vuletić két tanulmánynak a szerzője, amelyek a szerémségi – elsősorban szerb – áldozatokkal és a műemlékrombolásokkal foglalkoznak.²¹ Dr. Vuletić tanulmányai nem jelentenek nagy előrelépést, főleg a szemlélete miatt. Fő forrása a sajtó volt, és a régebbiről már ismert közhelyeszerű megállapításokkal a horvát usztasáknak és a helyi németeknek a szerbek ellen elkövetett bűneit emelte ki. Ami viszont újszerűnek számít munkáiban, főleg a másodikban, az, hogy részletesen leírja a Fruška gora-i ortodox kolostorok sorsát, miközben tételesen közli azok vagyonát is. A többi műemlékről, azok lerombolásáról, főleg az 1944/45-ös időszakban és később, szinte nem is tesz említést. A harmadik, Szerémséggel foglalkozó tanulmánynak két szerzője van: Hadži Božidar Pauković és Đorđe Bošković.²² Ez a tanulmány már korszerűbb, mivel a szerbek és a zsidók 1941 és 1944 közötti szenvedésein kívül – még ha röviden is – bemutatja a németek sorsát 1944 és 1948 között. Azt is kiemeli a németekkel kapcsolatban, hogy a viszonylag fejlett szerémségi partizánmozgalom miatt 1944 előtt is érték őket megtorlások a népfelszabadító mozgalom tagjai részéről, mivel a megtorlást szolgáló eszközökben ezek sem válogattak, és emiatt kénytelenek voltak a kisebb településekről átköltözni a nagyobb városokba, ahol több német volt. A partizánok és a szovjet csapatok megérkezésével, még 1944 végén az új hatóságok hozzákezdtek a németek kitelepítéséhez. A szerzők számítása szerint a Szerémségből kitelepített németek száma 56 000–70 000-re tehető. A szerzők nyíltan írnak tanulmányaikban az ártatlan németek megkínzásáról a partizánok részéről, valamint leírják életkörülményeiket a lágerekben (Zimony, Sremska Mitrovica, Ruma, Ürög, Vrdnik stb.). Pauković és Bošković szerint a fasiszta terrornak a II. világháború alatt több mint 21 000 áldozata volt (akik közül 15 000-en szerbek voltak). A németeknek 1941 és 1944 között 1330, illetve 1944 és 1948 között 1795 halálos áldozata volt.

A konferencia anyagából két tanulmány foglalkozik a bánásági áldozatokkal, mégpedig Milan Micić történelemtanár és dr. Dragoljub Živković egyetemi tanár munkái.²³ Mindketten tagjai voltak az Igazságfeltáró Bizottságnak, ami rányomta bélyegét tanulmányaikra is. Egészen más szemszögből közelítenek a problémához, mint az eddig ismertetett tanulmányok szerzői. Micić és dr. Živković is kevesebb részletet tárnak fel, s mindkettőjük tanulmányában nagyobb teret kaptak az általánosítások és azok az okok, hogyan kerülhetett sor olyan nagyméretű pusztításra. Živković professzor úgy fogalmazott, hogy az „ember szellemi energiája könnyen válhat a rombolás energiájává”. Mindkét szerző nagy hangsúlyt helyezett tanulmányában az ideológiára, miközben szinte kiegyenlíti a fasiszta bűntetteket a kommunista bűntettekkel, hiszen ahogyan a Bánáságban a németek lágereket alakítottak (Nagybecskerek, Pan-

csova stb.), és megtorlásokat követtek el a lakosság felett (főleg nemzeti alapon), ugyanúgy a partizánok is táborokat létesítettek 1944 után, és ők is megtorlásokat követtek el nemzeti, de osztályalapon is. Dr. Živković külön kiemelte, hogy Mramorakban (Dél-Bánát) a német megszállók börtönt létesítettek mintegy 200 fogoly részére. A háború végén a partizánok ugyanott, ugyanúgy 200 német fogoly részére alakítottak tábor. Akkor mi volt a különbség a két hatalom között? – teszi fel a kérdést a szerző. Végül ami még közös a Bánággal foglalkozó tanulmányokban, az, hogy mindkét szerző több pozitív példát is említett arra vonatkozóan, hogy a háború alatt is voltak emberek, akik német létükre kiálltak a más nemzetiségű szomszédaik, barátaik mellett, s megkísérelték megmenteni őket.

Bácskával három tanulmány foglalkozik. Az első Zvonimir Golubović újvidéki történész.²⁴ Habár a szerző már a címben közli, hogy tanulmánya a háború utáni évekkel is foglalkozik, túlnyomórészt az 1941 és 1944 közötti eseményeket taglalja, azaz ahogyan fogalmaz: a „magyar megszállók” szerbek és zsidók ellen elkövetett bűntetteit. Golubović a korábbi műveiben hangoztatott közhelyeket ismétli el ebben a tanulmányában is, olykor kétes forrásokra hivatkozva, amikor az áldozatok számáról van szó, de számára sok esetben az is problémát okoz, hogy egyáltalán ki az áldozat, ki tekinthető annak. A tanulmányban több helyen is tetten érhető, hogy a szerző manipulál az adatokkal avégett, hogy a magyar hatóságok és a magyarok bűnét hangsúlyozza. Így egyrészt azt állítja, hogy az 1946-ban működött Ankétbizottság, amelynek feladata a háborús bűnösök összeírása volt, 5000 civil háborús bűnösről tesz említést, akik közül 4000 volt a magyar! Az állítás azonban nincs dokumentálva. Továbbá Golubović a magyarok elleni háború végi atrocitásokat is kétségbe vonja, illetve részben igazoltnak tartja, mert szerinte háborús bűnösökről van szó. Tanulmányában vitázik több olyan szerzővel is, akik az 1944/45-ös eseményekről írtak (Illyés Gyula, Cseres Tibor, Mészáros Sándor, Matuska Márton), mivel állításaik szerinte nincsenek kellően dokumentálva. Amíg tanulmányában részletesen leír mindent, ami a szerbek és zsidók sérelmeire vonatkozik, pl. számokat közöl, részletesen leírja a magyar táborokat, a kínzásokat, addig a háború végi és utáni, a németek és a magyarok részére létrehozott lágerokat csak megemlíti, s az ottani körülményekről, a kínzásokról és kivégzésekről nem beszél. Ha munkáját összevetjük a Bánággal foglalkozó tanulmányokkal, akkor visszalépésről beszélhetünk, sőt azt is állíthatjuk, hogy az ilyen, illetve a letűnt kor ideológiáját magukon viselő művek aligha fogják előre vinni a problémakör objektív kutatását, tudományos megvilágítását és az itteni népek közötti megbocsátás és megbékélés ügyét.

Matuska Márton és dr. A. Sajti Enikő egyetemi tanár előadásai, illetve tanulmányai az 1944 végi és 1945 eleji eseményekkel, a délvidéki magyarságot ért atrocitásokkal és azok korabeli, valamint későbbi visszhangjával foglalkoznak.²⁵ Matuska Márton a konferencián elmondta, és tanulmányában leírja a katonai közigazgatás bevezetését és annak intézkedéseit az itteni magyarokkal szemben. Kitért a tömeges kivégzésekre, internálásokra, táborokba hurcolásra. Ami akkoriban a magyarságot érte, azt nem szabad elhallgatni, fény kell

hogy derüljön a történetekre, meg kell nevezni a bűnösöket és az áldozatokat, s ezáltal meg kell szabadulnunk a traumától, ami évtizedeken át gyötört bennünket. Az út az igazság felfedéséig, amelyen végig kell menni, nehéz, de az első lépéseket már megtettük: a kutatások elindultak, eredmények is vannak, sok helyen ma már nyíltan meg vannak jelölve az áldozatok sírjai, és megemlékezünk róluk. Van, ahol ez még nincs így, s a továbbiakban arra kell törekednünk, hogy az eddigi fehér foltok eltűnjenek. Tanulmányában Matuska az eddigi eredmények és további feladatok ismertetése mellett részletesen ismerteti a téma irodalmát, amely külföldön, illetve szülőföldünkön jelent meg. Dr. Sajti Enikő tanulmánya a II. világháború végi és az az utáni magyar kormányok viszonyulását elemzi a délvidéki eseményekhez. A szerző felteszi a kérdést, hogy mikor értesült a magyar kormány az itteni magyarok elleni atrocitásokról, kik informálták, és mit tett? A válasz az, hogy már 1944 nyaratól eljutottak az információk a magyar kormányhoz az itteni magyarság sorsának alakulásáról, s ezek az információk egészen 1946-ig érkeztek a Vajdaságból Budapestre. A magyarság elleni tömeges megtorlás ellenére a magyar diplomácia vesztig maradt, s habár egyes feljegyzésekben, információkban az áldozatok számát 30 000–60 000-re tették, a kormány nem lépett, sőt a párizsi békekonferencia előkészületeiben a magyar kormány már a jugoszláviai magyarság helyzetének javulásáról beszél, s a partizánok vérengzései a magyar diplomáciai aktákban eljelentéktelenedtek, s később már szinte meg nem történtekké váltak. Sajti Enikő megállapítása végül is az, hogy a magyar kormány azokban a napokban tudott a vajdasági és jugoszláviai magyarság sorsának alakulásáról, de nem cselekedett, méghozzá azért, mert Magyarország vesztes állam volt, erősen korlátozott diplomáciai és egyéb mozgástérrel, ugyanakkor a formálódó új magyar politikai elitben másféle elgondolások is megjelentek, elsősorban a szocialista internacionalizmus jegyében.

A kétnapos konferencián a meghívott szakembereken kívül felszólaltak még a zsidó közösség (Teodor Kovač) és a Duna menti (Hans Supric), valamint a vajdasági (Gerhard Burbach) németek szervezeteinek képviselői is. Valamennyien elégedettségüket fejezték ki a kutatómunka menetével és az első eredmények megjelentetésével kapcsolatban. Támogatták és kérték, hogy a folyamat ne álljon le, hanem még szélesebb körben folytatódjon, annál inkább, mivel a németek helyzetének kikutatása, a lágerek és az otlakók adatainak begyűjtése nemrég kezdődött el. Ami azonban az adatgyűjtést illeti, még a mi esetünkben is sok kívánni- és kutatnivalót hagyott maga után. Itt kell elmondani azt, hogy a szerbek még csak el sem kezdték kutatni az áldozataikat, akik elsősorban mint osztályellenségek szintén a háború végi kommunista hatóságok áldozatául estek. Itt is ezres és tízezes nagyságrendekről beszélhetünk.

Végezetül annyit lehet megállapítani, hogy az előző összetételű Tartományi Képviselőház kezdeményezése ha egyes érzelmeket váltott is ki a közvéleményben, de a szakmában – aminek a konferencián is tanúi lehettünk – elindított egy folyamatot, amelyet nehéz lenne visszafordítani. Az elkövetkezőkben – egyelőre csak ígéretet vannak rá persze – a kutatómunka valószínűleg folytatódni fog, s belátható időn belül sikerül majd elkészíteni egy olyan mo-

nográfíát vagy tanulmánykötetet, amely ideológiai és egyéb ismert ferdítések-től mentesen fogja bemutatni, mi is történt szűkebb pátriánkban a II. világháború alatt és az azt követő években. Ehhez még egy kicsit várni kell, de a jelekből ítélve nem sokat, hiszen mind elődeinkkel, mind az utódainkkal el kell számolnunk. Erre most van alkalmunk. A jég megtört, még ha az olvadás – a közhangulat egy részének fagyossága miatt – lassan történik is.

JEGYZETEK

- ¹ Zapisnik sa 1. sednice Anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine u Vojvodini Skupštine AP Vojvodine održane 22. januara 2001. godine
- ² Ua.
- ³ Zapisnik sa 3. sednice Anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine u Vojvodini, održane 22. februara 2001. godine
- ⁴ Zapisnik sa 4. sednice Anketnog odbora za utvrđivanje istine od 1941. do 1945. godine, održane 2. aprila 2001. godine
- ⁵ Zapisnici sa 5., 6. i 7. sednice Anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine održanih 14. maja, 21. maja i 12. juna 2001. godine
- ⁶ Dr. Dragoljub Živković: *A kutatás fő sajátosságai* (kézirat)
- ⁷ Pal Tibor: *Izveštaj o obavljenim istraživanjima u budimpeštanskim arhivima*, Novi Sad, 27. 08. 2001.; Zapisnik sa 9. sednice Anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine održane 19. novembra 2001. godine; Izveštaj o radu između 9. i 10. sednice odbora; Pregled poseta arhivima i muzejima Vojvodine iz 2001. godine
- ⁸ Uputnik za prikupljanje podataka o žrtvama; Popis spomenika kulture stradalih tokom II svetskog rata (1941–1945) u Vojvodini. Ezek az úrlapok elkészültek szerb és magyar nyelven is.
- ⁹ Zapisnici sa 17., 18. i 19. sednice Anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941–1945. godine u Vojvodini, održanih 8. maja, 5. juna i 4. septembra 2003. godine
- ¹⁰ A bizottság elnöke, dr. Dragoljub Živković a leendő szerzők útbaigazítására egy kis tanulmányt készített *Metodologija analize podataka* címmel, amelyben vázolta azokat a szempontokat, amelyek alapján meg kell írni a tanulmányokat. Ezek röviden a következők: a tanulmányok kb. három szerzői ív terjedelműek legyenek, a tanulmányíró csak azokat az adatokat használhatja, amelyeket az Igazságtartó Bizottságtól kap vagy amelyeket az jóváhagyott, a tanulmányoknak csak azokkal az áldozatokkal kell foglalkozniuk, akik vajdaságiak voltak, a tanulmányoknak az összes áldozattal kell foglalkozniuk, s meg kell állapítaniuk az áldozatok nemzeti, vallási, szociális stb. hovatartozását, ki kell emelniük az ártatlan áldozatokat, minden következtetésnek tényeken kell alapulnia, az értékeléseknek tudományos megalapozottsággal kell bírni, egyetlen szerző sem jelentetheti meg munkáját előre mint résztanulmányt, hanem csak a többi tanulmánnyal együtt, egy kötetben. Azt is meghatározták, hogy a bizottság munkájának eredményeit négy kötetben publikálják. Mégpedig az első kötet az Igazságtartó Bizottság munkájáról szól, a második és harmadik kötet az ellenőrzött áldozatok névsorát tartalmazza, a negyedik kötetben kapnának helyet a megrendezésre kerülő konferencián elhangzó tanulmányok. Ezt a bizottság végérvényesen munkája befejezésének vége felé fogadta el, 2004. június 17-én a 24. ülésén.
- ¹¹ Zapisnik sa 33. sednice Skupštine AP Vojvodine održane 10. i 13. avgusta 2004. godine
- ¹² Izveštaj Anketnog odbora za utvrđivanje istine o događajima u periodu od 1941. do 1945. godine u Vojvodini, Novi Sad, jula 2004. godine
- ¹³ Zapisnik sa 21. sednice Skupštine AP Vojvodine održane 28. februara 2003. godine

- ¹⁴ Zapisnik sa 22. sednice Skupštine AP Vojvodine održane 22. aprila i 15. maja 2003. godine
- ¹⁵ Zapisnik sa 25. sednice Skupštine AP Vojvodine održane 23. oktobra 2003. godine
- ¹⁶ A tanulmány teljes címe: *Demografsko stanje u Vojvodini pred drugi svetski rat i nakon završetka rata* (A vajdasági demográfiai állapotok a II. világháború előtt és annak befejezése után)
- ¹⁷ Az előadás címe: *Okupacioni sistemi i sistem narodne vlasti* (A megszállói rendszerek és a népfelszabadító mozgalom által létrehozott hatalom)
- ¹⁸ A tanulmány címe: *Žrtve u logorima 1941–1945. godine* (A lágerrek áldozatai 1941 és 1945 között)
- ¹⁹ A tanulmány teljes címe: *Stvarni gubici Vojvodine prema popisu „Žrtve rata 1941–1945” iz 1964. godine* (Vajdaság valódi veszteségei az 1941 és 1945 közötti háborús bűnökről készült 1964-es összeírás alapján)
- ²⁰ A tanulmány címe: *Jevreji žrtve rata 1941–1945. godine u Vojvodini* (Zsidó áldozatok Vajdaság területén az 1941 és 1945 közötti háborúban)
- ²¹ A pontos címek: *Žrtve rata 1941–1945. godina sa područja Srema* (Az 1941 és 1945 közötti háború szerémségi áldozatai); *Sudbina kulturne baštine u Sremu u toku drugog svetskog rata* (A kulturális örökség sorsa Szerémségben a második világháború alatt)
- ²² A tanulmány címe: *Srem u Drugom svetskom ratu. Analiza stradanja civilnog stanovništva Srema* (Szerémség a második világháborúban. A szerémségi civil lakosság veszteségeinek értékelése)
- ²³ A tanulmányok címei: Milan Micić: *Stradanje stanovništva severnog Banata 1941–1945.* (Észak-Bánát lakosságának meghurcolása 1941 és 1945 között) és dr. Dragoljub Živković *Stradanje stanovnika južnog Banata 1941–1945.* (Megtorlások a dél-bánáti lakosság ellen 1941 és 1945 között)
- ²⁴ A tanulmány teljes címe: *Uzroci, oblici i načini stradanja stanovnika Bačke 1941–1948. godine* (A bácskai lakosság meghurcoltatásának okai, formái és módjai 1941 és 1948 között)
- ²⁵ A tanulmányok címei: Matuska Márton: *Élnemzetlenítés magyar nézetből*; A. Sajti Enikő: *A magyar kormányok és a délvidéki magyarellenes megtorlások*